

ВЕСНА ГАЈИЋ

**ЖРТВОВАЊЕ ИСАКА КАО
КЊИЖЕВНИ ФЕНОМЕН СА ПОСЕБНИМ
ОСВРТОМ НА ЖРТВУ АВРАМОВУ
ВИКЕНТИЈА РАКИЋА**

САЖЕТАК: У тексту је изложен кратак историјат мотива жртвовања Исака у књижевности, да би се приступило третману ове теме код Викентија Ракића, пароха српске цркве у Трсту (1798–1810). Као један од најчитанијих српских писаца предромантизма, Ракић је превасходно писао стиховане житије. У својој *Жрџиви Аврамовој* он одговара на укус тадашње грађанске публике, пружајући им емотивно изложену породичну драму. У њој верске поке провлачи кроз ликове и ситуације блиске свакодневном животу, који је био обележен култом породице и сентименталног пријатељства. Ради уочавања разлика између две епохе, али и два културна круга у књижевности, поједини делови компаративно су постављени у односу на *Посвѣилицѣ Аврамово* Мавра Ветрановића, дубровачког бенедиктинског монаха, који ову тему обрађује у ренесансно доба (1546). Посебно је важно поређење две „пробуђене Саре” које не фигурирају у библијском тексту, а које и код Ракића и код Ветрановића играју активну улогу – међутим, на сасвим различит начин.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Свето писмо, жртва Аврамова, предромантизам, Викентије Ракић, религиозни епови, стихована житија, грађанска књижевност Срба, култ породице

У *Књизи Посѣања* (Првој књизи Мојсијевој) у двадесет другој глави, од почетка до четрнаестог стиха, Аврам доживљава највеће и најболније кушање своје вере – Божији захтев да на жртву принесе свог дуго чеканог сина Исака, једино дете које је добио

са супругом Саром. Старозаветни предлогак пружа нам врло мало описа и још мање увида у осећања актера. Авраму је наређено да закоље и спали сина, он креће са њим на пут, и стигавши за три дана на предодређено место, вади нож да изврши страشان захтев; у последњем тренутку бива спречен анђеоским гласником, а Исак замењен овном, јер је Аврам положио тест, показавши да се боји Бога. Мајка Сара се не спомиње; још једино сазнајемо да је Аврам имао пратњу двају слуга на путу, и да је стално настањен у Вирсавеји¹. Текст је лишен епитета, недостају информације о месту на коме Аврам борави у тренутку примања Божије команде, добу дана када он и Исак стижу на Морију, односа са сином након што је покушао да га убије. Према Ауербаху, снага и вечита актуелност библијских митова лежи управо у овој недоречености, која имплицира велику психолошку сложеност ликова и ситуација, али их не разлаже, отварајући могућност касније интерпретације.²

Старозаветна епизода жртвовања Исака од великог је значаја за јудео-хришћанску културу, јер Авраму доноси потврду завета и Божијег обећања о умножавању његовог семена, чији ће изданак, према хришћанском учењу, бити и Исус Христ. Када је у питању ислам, генерално се сматра да је други Аврамов син, Исмаил, кога је добио са слушкињом Агаром, умало жртвован, а не Исак. И сам Божији захтев у Курану није изречен експлицитно већ га Аврам представља неименованом сину као свој сан.³

Жртвовање Исака најраније књижевне одјеке доживљава у јеврејском контексту, у мидрашима (рабинским егзегезама библијског текста), који представљају „разјашњење Библије на основу Библије”.⁴ Ипак, ова су „разјашњења” и те како креативна, па додају бројне елементе којих у библијском тексту нема, при чему има много различитих верзија мидраша на основу истог предлошка. Тако је жртвовање Исака у мидрашкој литератури брзо постало „везивање Исака” (на хебрејском „Акеда”) при чему се еуфемистички ставља акценат не на Аврамово измахивање ножем (уз спремност да се зада смртни ударац) већ на везивање Исакових руку. Међутим, иза овог ублаженог назива крију се и интерпретације по којима је Исак био засечен по врату, или заиста умро, па чак био

¹ Прва књига Мојсијева, глава 22, 1:14.

² Erich Auerbach, *Mimesis – The Representations of Reality in Western Literature* (Princeton University Press, 2003), 8–18.

³ Asma Barlas, „Abraham’s sacrifice in the Qur’an: beyond the body”. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 23, (Donner Institute for research in Religious and Cultural History in Åbo, Finland, 2011), 56–57.

⁴ Гинтер Штембергер: Увод у Талмуд и Мидраш (Београд: Правни факултет Универзитета: Фондација Конрад Аденауер: Савез јеврејских општина Србије: Православни богословски факултет), 2014, 272.

и спаљен, те чудесно васкрсао.⁵ Постоји вероватноћа да су се рабини одлучили на наглашавање назива „везивање Исаково” да би се направио отклон од хришћанске егзегезе која од најранијих црквених отаца тумачи ову старозаветну епизоду као најаву Христове жртве. У мидрашкој књижевности постоји специфичност која изостаје код раних хришћанских интерпретација, а то је спремност да се критикује Аврам и да се спекулише о томе колики су његови греси и пропусти били, када је Бог одлучио да га стави на овако страشان тест.⁶ Неретко су зато Исаков удео у епизоди и анализа његових осећања од већег значаја за ауторе који пишу о овом делу Постања. Патње и искуство Исаково посебно инспиришу јеврејску књижевност после Холокауста, када се добар део модерних писаца критички односи према миту, у настојању да се ослободи бремена добровољног саможртвовања и историјске мисије у свету.⁷

Ако се из јеврејског културног круга отиснемо у истраживање књижевног наслеђа хришћанског света, наћи ћемо многе референце на жртвовање Исака. Неким ауторима главна је инспирација мотив страдања невиног, другима пак снага Аврамове вере, а критички настројенима окрутност Бога.⁸ Марсел Пруст у роману *У Свановом крају* трауматична сећања на оца који га је одвајао од мајке пореди са Аврамовим одвођењем Исака од Саре.⁹ Филозоф Серен Кјеркегор пише *Сџрах и грхџање* дубоко се психолошки уживљавајући у Аврамову нему драму, и разматрајући је из тачке гледишта етике, портретишући библијског патријарха као трагичног хероја.¹⁰ У делу *Јосиф и његова браћа* Томаса Мана, Јаков има визију поистовећења са Аврамом у којој проживљава пут на Морију. За разлику од свога деде, Јаков подбацује у послушности Богу; његова љубав према сину јача је од вере, он испушта нож, пада на земљу, гласно одбија да изврши наређење, не сачекавши да га анђеоспречи и да се појави ован. Манов Јаков се из страшне визије враћа са утиском да је задржао сина, али изгубио наклоност Бога.¹¹

⁵ Edward Kessler, *Bound by the Bible: Jews, Christians and the Sacrifice of Isaac*, Cambridge University Press, 2004, 128.

⁶ Исто, 55.

⁷ Avi Sagi, „The Meaning of the 'Akedah' in Israeli Culture and Jewish Tradition”, u: *Israel Studies*, Vol. 3, No. 1 (Spring, 1998), 51.

⁸ Викторија Франић Томић и Слободан Просперов Новак, „Абрахамова жртва у хрватској драмској књижевности и њезине еуропске иначе”. у: *Анали Завода за јовијесне знаносџи Хрвајске академије знаносџи и умјетносџи у Дубровнику*, (Но. 50, 2012), 199–258.

⁹ Marcel Proust, *Swann's way*: Webster's French Thesaurus Edition, (ICON Classics, San Diego, 2005), 38.

¹⁰ Søren Kierkegaard, *Fear and Trembling/Repetition*, (Princeton University Press, New Jersey, 1983), 22; 116.

¹¹ Thomas Mann, *Joseph and his Brothers*, (Everyman's Library, New York, 2005), 79–81.

Жртвовање Исака као самостална тема јавља се код нашег Викентија Ракића, предромантичара, „несумњиво најпопуларнијег аутора житија во стихи у историји српске књижевности”.¹² Стихована житија источно-хришћанских светаца и библијских личности, поетски описи манастира и путописи по хришћанским светим местима, подврсте су епског песништва овог периода које инспирацију директно или индиректно црпе из Светог Писма.¹³ Интересовање за старозаветне ликове међу српским предромантичарима можда је једним делом условљено занимањем за Исток, које одражава савремену европску наклоност ка оријенталном и егзотичном.¹⁴ Важнији разлог, међутим, треба тражити у рецепцијском потенцијалу религиозне књижевности која је уживала огромну популарност предромантичарске грађанске публике. Упркос томе, она од стране књижевних историчара дуго бива запостављана и ниподаштавана, заједно са остатком предвуковске књижевне традиције.¹⁵ Викентије Ракић, који се после мирјанског породичног живота замонашио и једно време служио као парох у Трсту, надмашио је све предромантичаре по броју религиозних епова¹⁶, написавши их управо током својих тршћанских дана (1798–1810)¹⁷, вероватно као одговор на књижевни укус своје пастве. Имајући директан увид у теме које сународнике занимају, пружао им је штиво пуно верских поука, али блиско свакодневном животу, а многим еповима придружио је предговоре са личном посветом пријатељима или родбини.¹⁸ Епови које је писао били су толико читани да су доживљавали штампање нових издања, а бројност његове публике потврђују и књижевни критичари који им споре уметничку вредност, попут Јована Скерлића.¹⁹ Ракићева интерпретација *Жерџе Аврамове* из 1799. биће главна окосница разматрања изнетих у даљем раду.

У нашем комшилуку, прецизно у Дубровнику, књижевна обрада жртвовања Исака јавља се доста рано, 1546. када је први пут

¹² Радослав Ераковић, *Религиозни еп српског предромантизма*, (Матица српска, Нови Сад, 2008), 79.

¹³ Сава Дамјанов, *Ново читање традиције*, (ДОО Дневник, Нови Сад 2002), 257–258.

¹⁴ Милорад Павић, *Предромантизам*, (интернет издање у оквиру електронске библиотеке на сајту Растко, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/predromantizam/mpavic-predromantizam-1.html>) приступљено 14. 1. 2022.

¹⁵ Радослав Ераковић, „Имагинарни читалац као чувар пишевог идентитета”, поговор у: Сава Дамјанов и Радослав Ераковић (прир.) *Викентије Ракић, Изабрана дела*, (Матица српска, Нови Сад, 2014), 224.

¹⁶ Радослав Ераковић, *Религиозни еп српског предромантизма*, 16.

¹⁷ Исто, 25.

¹⁸ Исто, 24–51.

¹⁹ Радослав Ераковић, „Имагинарни читалац као чувар пишевог идентитета”, 227.

изведен комад *Посветилиштије Аврамово*²⁰ Мавра Ветрановића, песника и бенедиктинског монаха. Не залазећи у спор о томе „чија је дубровачка књижевност”, радо ћемо се у раду окретати и Ветрановићу, прво зато што је писан на нама разумљивом, то јест истом језику, а затим зато што припада сасвим другачијој (ренесансној) епохи, па је занимљив за компарацију.

*Однос Аврама према Божијој команди
код Викенџија Ракића*

Док у библијском предлошку (као и у многим ранијим књижевним интерпретацијама) Аврам стоички и без речи прихвата наредбу о жртвовању Исака, Ракићев Аврам дирљиво проживљава буру емоција „растрзан између љубави према сину и оданости према Богу”.²¹ Он се колеба и плаши („од стра ми се сви састави деле”), сумња у своју снагу да испуни захтев. Уместо неме послушности, он јадикује што не може дати свој живот у замену. Такође, модусом „индиректне интертекстуализације”²² Аврам читаоцу саопштава предисторију догађаја, тј. уводи се библијска реминисценција на радосне вести о Исаковом зачећу које је анђеоло претходни пут донео („При зачећу сладкога ми сина, ти си дошао мени са висина...”²³). Тако се, контрастом са страшним захтевом који Аврам сада прима, читаоцу предочава сва трагичност ситуације у којој се библијски патријарх нашао („А сада ме горко опечали, душа ми се већ од тела дели”). Иако је оваква очинска осећајност веома блиска стварној родитељској психологији, она није условљена само чињеницом да је аутор лично претрпео губитке кћери у мирјанском животу²⁴ већ и доминантним особинама предромантичарског стила, који високо цени сентименталност, разнеженост²⁵, и посебно негује култ породице.²⁶ Корисно је на овом месту подсетити да се за цело књижевно раздобље коме припада Ракић користио назив „сентиментализам”, пре него што

²⁰ Злата Бојовић, *Историја дубровачке књижевности*, (Београд, Српска књижевна задруга, 2015), 126.

²¹ Радослав Ераковић, *Религиозни еп српској предромантизму*, 60.

²² Сава Дамјанов, *Ново читање традиције*, 259.

²³ Сви цитати из „Жртве Аврамове” преузети су из: Сава Дамјанов и Радослав Ераковић (прир.), *Викенџије Ракић – Изабрана дела*, (Матица српска, Нови Сад, 2014) и неће бити посебно наглашена пагинација за сваки цитат да се не би умножавале фусноге.

²⁴ Сава Дамјанов и Радослав Ераковић (прир.), *Викенџије Ракић – Изабрана дела*, 229.

²⁵ Милорад Павић, *Предромантизам*, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/ravic/predromantizam/mpavic-predromantizam-1.html> приступљено 17. 1. 2022.

²⁶ Ераковић, *Религиозни еп српској предромантизму*, 62.

су се стручни кругови сложили да је „предромантизам” свеобухватнији и бољи.²⁷

Вера и послушност код Аврама надјачавају, и он се одлучује да приступи извршењу жртвовања Исака („Волим остат без њега једнога, него тебе прогневати Бога” итд.). Међутим, током припрема непрестано се жали и, упоредо са признавањем Божије свемоћи, истиче колико је жртва која се тражи од њега окрутна, те можемо закључити да је нерадо чини („Благих Боже, то су твоја права, Која мене на то принуждава, Такву жртву от мене захтева”). Велика је разлика између ове Ракићеве драматизације, и оне ренесансне Ветрановићеве (у „Посветилишту Аврамовом”), код кога Аврам и Исак, драге воље и једнако говорећи хвалоспеве Богу, приступају извршењу налога, чак неприродно весели.²⁸ Чини се да је у предромантичарској књижевности психолошка уверљивост једнако важна, ако не и важнија, од дидактичких циљева дела. С тим у вези, потребно је истаћи да је религиозни еп препознат као „изразит деконструкцијски отклон од (још увек доминантних) доситејевко-просветитељских, рационалистичких норми у српској књижевности краја 18. и почетка 19. века”.²⁹

Ракићева Сара из Жртве Аврамове

Између супружника у Ракићевом епу влада приврженост, међусобно поштовање и брига, у складу са предромантичарским култом хармоничних породичних односа. Сара, које уопште нема у библијском предлошку о жртви Исаковој, помиње се већ на самом почетку, у првој Аврамовој реплици анђелу, када он, примивши страшну команду, мисли на своју супругу, на бол који ће јој нанети, на чињеницу да она не може више рађати. Он хоће да је поштеди потресне вести, планира да се склони и обави припреме за пут док је Сара уснула („Да одступим ја подаље од ње, Да не бацим и њу у смушење”). Међутим, Сара га чује, буди се, и већ на првим страницама се укључује у радњу епа, поставши један од главних актера читавог збивања. Она препознаје немир и муку у Аврамовом понашању, одлучно инсистира да јој се предочи цела истина, и читајући ове редове стичемо утисак да су супружници

²⁷ Милорад Павић, *Предромантизам*, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/predromantizam> (18. 1. 2022)

²⁸ Мавро Ветрановић, *Драме – Посветилишће Аврамово, Орфео*, (Класици хрватске књижевности на ЦД рому, Загреб : АЛТ Ф4 – Булаја наклада, 2002), 45–51.

²⁹ Сава Дамјанов, *Ново читање традиције*, (ДОО Дневник, Нови Сад 2002), 261.

сложни, да се добро познају и све деле („Моје срдце јесте твоје срдце, Не утаји ти од супружнице”). Сазнавши страшну Божију одлуку, довољно је храбра да моли за њено преиначење („О праведени Творче и судије! Ти обрати к нама вниманије, Меч јарости ти твоје отврати, Правосуђе на милост обрати”), и тако бива „једини актер који се директно обраћа Вишој сили са молбом да одлука буде промењена.”³⁰

И раније се супруга библијског патријарха појављивала у драматизацијама Жртве Исакове, најпре у средњовековним енглеским позоришним комадима, чији пример следе италијански драматичари. Међутим, њен удео је био скроман и споредан, углавном сведен на тужбалице за одсутним мужем и сином.³¹

„Прва пробуђена Сара у свјетској књижевности”³², како тврде поједини истраживачи, јавља се код дубровачког ренесансног песника Мавра Ветрановића у 16. веку, у горепоменутој драми *Посвећилиције Аврамово*. Међутим, Ветрановићева Сара приказана је као брбљива жена која одгађа Аврамов завет Богу предугим разговором, па је муж опомиње („Помучи неборе, није ли ти дано знат да ништа није горе нег много ријечи дат? не знаш ли што вели разумни мушки суд, тко много дедели, да је луд и прилуд”³³), и пореди са Евом која је навела Адама на непослушност. Она не преза од тога да сина прикаже као кукавицу не би ли га поштедела ноћног пута, склона је лукавству (шаље слушкињу Кујачу да прати Аврама, Исака и слуге, како би дознала шта причају и куда су кренули), а самотне часове проводи у клонућу и непрестаним жалбама. Ветрановић се и у ранијим делима (попут „Орфеа”) „определио за дантеовско, средњовековно тумачење митолошког садржаја, по коме је жена носилац греха”³⁴, тако да његова Сара није много налик достојанственој и стаменој супрузи коју срећемо код Ракића.

Позитивно портретисање Саре која је у *Жерџиви Аврамовој* приказана као храбра, разборита, предузимљива, у складу је са новим достојанством, чак култним статусом које жена добија у стиховима предромантичара.³⁵ Она је стуб грађанске породице, њена права се бране, истиче се њена улога у васпитању деце и очувању брачне слоге. При интерпретацији библијских предлогака, ово се

³⁰ Ераковић, *Религиозни еп српског предромантизма*, 62.

³¹ Викторија Франић Томић и Слободан Просперов Новак, „Абрахамова жртва у хрватској драмској књижевности и њезине еуропске иначе”, 210–211.

³² Исто, 217.

³³ Мавро Ветрановић, *Драме – Посвећилиције Аврамово*, 15.

³⁴ Злата Бојовић, *Историја дубровачке књижевности*, 124.

³⁵ М. Павић, *Предромантизам*, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/predromantizam/mpavic-predromantizam-1.html> приступљено 23. 1. 2022.

очитава у поступној промени статуса женских ликова из епизодних улога у главне јунакиње.³⁶ Ракићев Аврам у Сари има ослонац и од ње тражи утеху („Ах да идем и с њом побеседим, и жалостан да је само видим”), чак се са њом саветује поводом извршења воље Божије, па сину Исаку, уочи последњих припрема за жртву каже „Договор је нас обоих био, кад је мени аггел возвестио”. Сарина туга погађа Аврама толико да је у њему „сердце умерло”, „мозак се завертио” па је чак и „несвестицу добио”. Осећања која се могу назвати немужевним, и која можда изненађују код библијског патријарха, део су карактеристичног репертоара предромантичарских ликова који су, „лаки на сузу... спремни да падну у несвест”.³⁷ Међутим, ако се понегде и јавља доза патетике, љубав према детету исказана је животно, стварно, опет нас подсећајући на то да је Викентије Ракић и сам био отац пре замонашења, и то онај који је претрпео страشان губитак деце. Зато потресне Сарине тужбалице („Сладке ноге куда ћете поћи! Бедној мајки већ нећете доћи... Сладке очи светлије од сунца. Жалостна ти мајка кукавица” итд.), које садрже и осврте на негу новорођенчета, одрастање детета, носе велику емотивну снагу и аутентичност.

Путовање Аврама и Исака из ѿера ѿршићанској ѿароха

Љубав коју Аврам гаји према сину Исаку једна је од малобројних информација које су нам саопштене већ у старозаветном тексту, иначе, веома штуром када је у питању епизода жртве Аврамове. О односу оца и сина у 22. глави Постања више ништа не са знајемо, јер је главни однос који ова библијска епизода преиспитује онај између Аврама и Бога. Зато је остало на каснијим интерпретаторима да замисле емоције и психолошке процесе који су се током пута на Морију и тамошњих догађаја могли одвијати.

Свето писмо нам не говори колико Исак има година у тренутку када Бог затражи његово жртвовање. У Ракићевом спеву о њему се говори као о дечаку чије стасавање није неки давни догађај, који је навикао да га не буде сувише рано, и кога још увек облачи мајка („Та још мало остави ме, тато, Зору проспат није спало на то” и „Ти ме ниси до сад облачио, Облачит ме нис се научио”). Занимљиво је указати на разлику између ове интерпретације и раних јеврејских мидраша који су препричавали библијски текст тако да Исак делује старије, а његова конверзација са Аврамом формалнија, не

³⁶ Р. Ераковић, *Религиозни еп српској ѿредромантизму*, 65.

³⁷ М. Павић, *Предромантизам*, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/predromantizam/mpavic-predromantizam-1.html>) приступљено 25. 1. 2022.

би ли се нагласила Исакова зрелост.³⁸ Ракићев Исак још је дете, и нерадо се разбудивши, он прихвата обавезу пута; мајци се обраћа са нежношћу, а у оца има апсолутно поверење („Та што ти је моја сладка мајко, са мном иде рођени бабајко, чуваће ме да се што не згоди...”). Ове сцене из домаћинства обележене су великом пришношћу и погодују „интенционалној глорификацији блиских односа између чланова породице”³⁹ која је била карактеристична за предромантизам.

Када се отисну на пут, комуникација Аврама и Исака веома је емотивна и интензивна. Син примећује да оца нешто тишти, он се брине и запиткује Аврама, стално покушавајући да му угоди. Као и у Старом Завету, Исак носи бреме дрва на леђима, што се у хришћанској егзегези тумачи као наговештај Христовог пута на Голготу под тежином крста за Распеће. Аврам са тешком муком крије сузе и праву намену путовања, чак се поверава слугама, који га убеђују да је Божији захтев само сањао. У тим разговорима помиње се ониричка фантастика, драга предромантичарима⁴⁰ („Мечтанија у ноћи бивају, Пак у ноћи она се збивају”). Библијски предлогак не оставља нам места да помислимо да је Аврам у било каквој обавези да се правда и да објашњава своје поступке. Ракићев Аврам, напротив, кришом изговара тужбалице за сином, тепа му и доводи у питање смисао Божијег захтева („Идеш, сине, на твоје подвиге, О жалости и велике туге! Идеш, сине, али не знаш на што, Да погибнеш, ја пак не знам зашто”). Смелост коју Аврам исказује имплицитно карактеришући Исакову жртву као бесмислену можда одражава утицај француског слободољумља волтеровског типа, јер су такве књиге, упркос хаџбуршкој цензури, биле добро познате српским предромантичарима и црквеним круговима.⁴¹ Образлажући Исаку неопходност његове жртве, Аврам у први план истиче страх од Божије казне, а не веру. Поређења ради, осврнућемо се на Ветрановићевог Аврама који од самог почетка приступа немилком задатку са оптимистичним уверењем да ће се „ноћ прославити”, а синовљеву обавезу да умре приказује као срећно разрешење од мука овога света, што Исак оберучке прихвата говорећи: „Покли сам, оче мој, на тај свијет ја саздан, на гори високој да буду сад заклан, од тијела тамнога да се дух раздружи, заповијед од Бога нека се облужи”⁴² Оваква спремност

³⁸ Edward Kessler, *Bound by the Bible*, 102–103.

³⁹ Р. Ераковић, *Религиозни еп српској предромантизму*, 63.

⁴⁰ Сава Дамјанов, *Ново читање традиције*, 261.

⁴¹ М. Павић, *Предромантизам*, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/predromantizam/mpavic-predromantizam-1.html>) приступљено 15. 2. 2022.

⁴² Мавро Ветрановић, *Драме – Посвећеници Абрамова*, 47.

Исакова на смрт без ослонца је у библијском тексту, али је чврсто утемељена на тумачењима светих отаца раног хришћанства, који су веома наглашавали добровољно саможртвовање, као префигурацију Христа.⁴³ Колико се књижевност предромантизма приближила осећајности обичних људи – мирјана, видимо на примеру љубави према животу Ракићевог Исака, који сматра да није заслужио смрт, па је чак довољно храбар да подсети Бога на његово обећање о умножавању Аврамовог семена („Благослови Боже света створитељу, Где је љубов и твоје вештање, И велико оно обештање...”). Ово, могло би се рећи, позивање Бога на одговорност, праћено је и горким тужбалицама у којима можемо наслутити да је очев поступак Исака дубоко повредио, чак и разочарао („Да ме видиш, прежалостна мајко, где ме веже рођениј бабајко, Сина свога исто као врага”). Однос оца и сина током пута је доста комплексан, јер се не може са сигурношћу утврдити да ли је Исак наслутио да је лично у опасности. Јасно је да уочава тугу родитеља, реагује и на Аврамово дошаптавање са слугама, али његове реплике указују на оптимизам („Свершувј жртву раније бабајка, Сладка мене дома чека мајка”). С друге стране, као да провејава нека потреба да се оцу што више умили (нпр. преузимајући прављење жртвеника) и да, сталним помињањем повратка кући, убрза разрешење мистерије, не би ли доживео олакшање од слутњи. Када се сазнање истине испостави погубно по њега, Исак каже „Сладка мајко, ја сам познавао, И знамење неко осећао” и покушава баш поменом Саре да смекша и одврати оца („Смеш ли дома от мајке отити, И каков ћеш њој одговор дати”). Можда није нетачно протумачити Исакове редове као већу приврженост мајци него оцу – схвативши шта га чека, он највише жали и призива мајку, а када бива поштеђен и замењен овном, опет се жури кући њој. Кроз целу се, дакле, *Жерџиву Аврамову* Викентија Ракића прати нит најнежнијег уважавања и дубоког поштовања супруге и мајке Саре, па је можда релевантно навести да је пре публикавања овај еп био дат на увид једној угледној Ракићевој читатељки, пред којом је стајао скори брак, а која је код тршћанског пароха уживала велики углед.⁴⁴

*Кулї сентїментїалної прїјатїельствїва – однос
бїблїјских суїружника са слугама*

Уз култ породичне љубави, сентиментално пријатељство друга је окосница предромантичарске представе свакодневног живота⁴⁵,

⁴³ Bound by The Bible, 125.

⁴⁴ Р. Ераковић, *Религиозни еп српског предромантизма*, 27–49.

⁴⁵ Исто, 78.

што је свој одраз нашло и у Ракићевом приказивању односа Аврама и Саре са слугама. Они су у радњу епа уведени Сариним вапајем „Стеците се ближњи и сродници, Помозите Сари несрећници” када се појављују Анта и Тамар, брижни и спремни да теше господарицу. У мало редака који су им посвећени, послуга која остаје са Саром дирљиво саосећа у њеном болу („Наш разговор њу неће помоћи, Ни у дневи, ни у тавној ноћи”). У ренесансном комаду, код Ветрановића, Сарине се слушкиње утркују која ће боље смирити узнемирену господарицу, несвесну праве сврхе пута мужа и сина. Ипак, овде је основни мотив обимних дигресија које слушкиње праве (усхићено описујући гору ка којој су Аврам и Исак кренули), увођење бројних христолошких симболичких знамења која се наводно дешавају на тој гори (пеликан који, себе повређујући, храни птиће, орао позлаћених крила са круном итд.).⁴⁶ Код Ракића нема оваквих дигресија, комуникација Саре и слугу задржава се у оквиру домаћинства, а атмосфера је туробна у складу са чињеницом да је Сари саопштена Божија наредба. Аврам своје сапутнике Симпана и Софера дозива тек након што му анђеоло дође други пут, носећи опомену да се полазак више не сме одуговлачити. Симпан и Софер спремно крећу, али имају слободу да се зачуде господаревом ноћном позиву. Јасно је да су са Аврамом блиски и да са њим отворено разговарају („Он се на нас може ослонити, Тајну своју хоће нам сказати”). Наслутивши ко је предвиђен за жртву, слуге су потресене и господара запиткују, све док Аврам не каже: „Љубов ваша мене приморава... Ја не могу од вас то сакрити.” Њихов однос је, дакле, приказан као присан, обележен искреношћу, сентименталном приврженошћу. Слуге су довољно одважне да се, сазнавши истину, снажно заложу за Исаков живот („Ие убиј ти дете неправедно... сан ће бити, а нису аггели”). Када их Аврам и Исак ипак оставе, после неког времена забринути реше спасавати барем старог господара („А мој друже ми овде стојимо, Пак на гору зашто не идемо? Господина жалостног видети, Бог зна, брате, шта ће от њег бити”). Викентије Ракић је од кратке библијске напомене да је Аврам са собом повео и два момка исплео однос међусобног поштовања, брижности, поверавања и саветовања, а у причу је уз Сару, увео и њене слуге, у складу са „доминацијом култа породице и сентименталног пријатељства у *живијам во сѣихи*”.⁴⁷

⁴⁶ Мавро Ветрановић, *Драме*, 31–33.

⁴⁷ Радослав Ераковић, *Религиозни еп српској ѓрегроманијизма*, 269.

Осврт̄ на ликовне ѿредс̄таве жрт̄ивовања Исака

Жртвовање Исака, у историји уметности чешће познато под називом *Жрт̄ива Аврамова*, „традиционално [је] сматрана праобразом страдања, смрти и васкрсења Христовог”.⁴⁸ Од средњег века чест је мотив српске уметности, који није изостављен ни из фрескосликарства наших најзначајнијих задужбина попут Грачанице, Манасије или Цркве Светог Ахилија у Ариљу. На барокним иконостасима, који су у доба Викентија Ракића били недавно осликани и увелико у употреби, Жртва Аврамова веома се често слика у соклу, а некад и у вишим зонама. Разлог због кога се обазиремо на осамнаестовековне ликовне представе ове теме јесте значај који је иконостас од барока на даље стекао у богослужењу, и посебно учешћу верника у црквеном церемонијалу. Наиме, може се са сигурношћу тврдити да су теме присутне на иконостасима уједно и оне које су верницима биле најближе, о којима су слушали у проповедима и гледали их као сценографију светотајинских обреда.

Сликари савремени тршћанском пароху сликају у стилу каснобарокног еклектицизма, под утицајем програма бечке академије коју су многи од њих похађали.⁴⁹ Репрезентативне примере тог стила налазимо код Јакова Орфелина, који је стварао широм Карловачке митрополије. Једна од сачуваних представа *Жрт̄иве Аврамове* коју је Орфелин насликао 1780. налази се у Купинову, у Цркви Светог Луке.⁵⁰ Занимљиво је да је на овој икони Исаак приказан како клечи поред жртвеника, у молитвеном ставу се ослањајући на њега. Најчешће су Исаку руке свезане на леђима или на грудима, али Орфелинов Исаак склапа их у молитви, чекајући смртни ударац оца Аврама, који је већ измахнуо мачем. Анђео спаситељ долеће из облака и зауставља чин жртвовања, што је уобичајено иконографско решење.

У Саборној цркви у Сентандреји, представа *Жрт̄иве Аврамове* дело је Василија Остојића, аутора иконостаса, насликаног у периоду 1777–1781.⁵¹ Овде је Исаак млађи и пасивно лежи на жртвенику затворених очију. Фронтално је окренут посматрачу, као и Аврам, чији је израз лица благ, а покрет млитав, тако да икони фали драматичности и убедљивости.

⁴⁸ Бодин Вуксан, *Барокне ѿеме ср̄пској иконост̄аса 18. века*, (Платонеум, Нови Сад, 2016), 168.

⁴⁹ Мирослав Тимотијевић, *Ср̄пско барокно сликарс̄тво*, (Магица српска, Нови Сад, 1996), 24.

⁵⁰ Теодора Филиповић, „Иконостас Цркве Светог Луке у Купинову као прилог проучавању сликарског опуса Јакова Орфелина”, у: *Artefact*, (Факултет Уметности, Ниш, 2019), вол. 5, бр. 1, стр. 63–81.

⁵¹ Репродукцију погледати у: Бодин Вуксан, *Барокне ѿеме ср̄пској иконост̄аса 18. века*, 157.

Успелију композицију остварио је велики каснобарокни мајстор, Теодор Крачун, на иконостасу Цркве Светог Арханђела Гаврила у Сусеку (1779). Ни његова сцена не наглашава драматичност, али успешно дочарава велику тугу оца и сина, као и трагичну позицију у коју су доведени. Исак није чак ни свезан, он седи на жртвенику клонуле главе, десном се руком хватајући за груди, у стању опхрваности. Отац Аврам тужног лица грли сина десном руком, а његов стисак Исаковог рамена више изгледа заштитнички него спутавајуће. Аврамов бодеж већ је спуштен и он гледа у анђела; цела сцена је врло свечана и мистериозним осветљењем јасно сврстана у домен натприродног.

Описани примери служе да дочарају међу каквим се визуелним подстицајима одвијао живот и богослужбени рад аутора највећег броја религиозних епова у српском предромантизму. Често сусретање са *Жрџивом Аврамовом*, као и егзегетски потенцијал који је старозаветна епизода имала за обликовање упечатљиве проповеди – иначе посебног талента Викентија Ракића – можда су га инспирисале да баш ову тему одабере за један од својих епова. Испоставиће се, и најпопуларнији, будући да је доживео доштампавање готово десет година после првог издања. Зато би било посебно занимљиво компаративно истражити могуће везе између ликовне уметности, књижевности и богослужења оног времена, у коме се свакодневни живот грађанства одвијао у тесном сагласју са Црквом.